

OXUCU ANLAYIŞI SOSIAL-PSIXOLOJİ YANAŞMADA

E.ƏJDƏROV

Məqalədə müasir cəmiyyətimizdə oxucu anlayışının mahiyyəti, oxucunun sosial demoqrafik və sosial-psixoloji xarakteristikası, oxucu xarakteristikası, oxucu maraqları və s. mövzular əhatə olunur.

Açar sözlər: *oxucu anlayışı, oxucu auditoriyası, M.V.Mironova, oxucu psixologiyası.*

İlk öncə məqalənin adına diqqət edin. Burada əsas diqqət tələb edən obyekt oxucu, yəni insandır, geniş mənada ifadə etsək, obyektiv aləmi dərk etməyə çalışan subyektdir. İlk öncə oxucu anlayışı barədə hörmətli professor A.A.Xələfovun fikirlərini nəzərinizə çatdırmaq istədim: "Oxucu" sözü oxu sözündən əmələ gəlmişdir. Mənası kitabxanaya yazılmış adam, kitabxana üzvü, kitabxanadan istifadə edən şəxs" [1,183]. Oxucu anlayışı ilkin yanaşmada professorun şərhində aydınlığı ilə öz əksini tapmışdır. Başqa bir yanaşmada prof.A.A.Xələfov qeyd edir: "Bizcə, təsadüfdən-təsadüfə, ancaq ehtiyacı olan zaman kitabxanaya müraciət edən istifadəçilər oxucu deyillər. Oxucu sözünün özündə bir ziyalı, kitabı sevmə, qiymətləndirməyi bacaran adam başa düşülür." [1, 185]

Bu cür yanaşmada etiraf etmək olar ki, oxucu anlayışının dərin, görsənməyən tərəfləri üzə çıxır. Tarixən insan ətraf aləmi və özünü dərk etməyə can atmış. Bu isə insan adlanan bioloji varlığı intellektual varlığa, düşünən, dərk edə bilən və etmək istəyən sosial varlığa çevirmişdir. Dərk etmə istəyi isə elm, mədəniyyət, zəka kimi anlayışları formalaşdırmışdır. Deyilənlər böyük tarixi bir təcrübənin nəticəsi olaraq qəbul edilə bilər. Oxucu anlayışı isə bu tarixi bir prosesin gedişatında zəruri anlayış kimi formalaşmışdır.

Oxucu anlayışı obyektiv aləmi dərk etmək istəyən və buna əsasən mütləq prosesi ilə ehtiyac duyan subyektdir, desək, hesab edirəm ki, yanlışdır. İlk öncə unutmamaq olar ki, oxucu cəmiyyətin bir üzvüdür və eyni zamanda özlüyündə fərddir. Bu fərd müəyyən psixikaya malik sosial-bioloji varlıqdır. Oxucu anlayışı psixoloji yanaşmada subyekt anlayışına transformasiya edə bilər. Oxucu burada dərk edəndir. Deməli, psixikaya malik varlıqdır, yəni subyektdir. İndi isə psixikanın təfərrifatına nəzər salaq: "Psixika obyektiv aləmin subyektiv inkasıdır" [2, 620].

Belə bir qənaətdə gəlmək olar ki, psixika anlayışı ətraf aləmi dərk etmək istəyən insan adlanan varlığın mövcudluğunu ifadə edir. Subyekt anlayışı isə fərdiliyi və ümumini ifadə edən anlayışdır. Lakin fərqli sahələrdə misal üçün

zoopsixologiyada heyvanların psixikası və psixologiyası anlayışları formalaşmışdır. Bu sahələrdə də subyektin psixikası anlayışı işlədilir, lakin konkret predmet və fəaliyyət sahəsi ilə subyektin psixikası anlayışı ümumidən xüsusiyyəti istiqamət alır. Bu proses kitabxanaşünaslıq fəaliyyətində də öz əksini tapmışdır. Belə ki, burada subyekt ümumi mənada insanı ifadə edir. Lakin konkret fəaliyyət sahəsi ilə, yəni mütləq prosesi ilə subyekt öz xüsusiyyətini oxucu anlayışı kimi ifadə edə bilər. Qeyd etmək zəruridir ki, mütləq prosesi ilə tanışlıq oxucu anlayışını geniş və müxtəlif aspektlərdə dərk etməyə, görməyə imkan verir. Oxucu anlayışı baş verəcək dərk etmə prosesində mütləq prosesinde subyektin psixikasını ifadə edir. Bu prosesə, daha dəqiq desək, həm də mütləq prosesinə qədər sosial və bioloji həyatda mövcud insan psixikasını əks etdirir. İstənilən subyekt daha dəqiq desək, normal insan və dərk edəndir. Beləliklə, nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, oxucu mütləq prosesinə qədər və mütləq prosesinde obyektiv aləmi dərk etməyə yönəlmiş subyektdir. Oxucu anlayışı obyektiv yanaşmada müxtəlif istiqamətlərdə təhlilə ehtiyac duyar. Zərurət bundan ibarətdir ki, məsələyə bu cür münasibətdə tədqiqat obyektinin bütövlükdə əlaqəli tərəfləri üzə çıxır. "Oxucu" anlayışının ən maraqlı diqqət tələb edən tərəflərindən biri odur ki, bu anlayış öz geniş məzmununu sosial demoqrafik və sosial-psixoloji yanaşmaların qarşılıqlı, əlaqəli analizində aydın ifadə edir.

Kitabxanaşünaslıq elmində formalaşan oxucu anlayışı özlüyündə böyük bir sistem olan cəmiyyət anlayışının kiçik modelini əks etdirir. Fərdlər qrupları, qruplar kollektivləri, kollektivlər isə cəmiyyət anlayışı ilə geniş vahid bir modeli formalaşdırır. Həmçinin inkişaf istiqaməti aspektində cəmiyyət kimi oxucu anlayışı da müəyyən məqsədə, intellektual məqsədə yönəlmiş insanı ifadə edir. Unutmamaq olar ki, oxucu terminin lüğəti mənasında deyilənlər tamlığı ilə aşkarlanır. Əslində diqqət etsək, cəmiyyət daima inkişafda, hərəkətdədir. Cəmiyyətin bir üzvü kimi insan, yəni fərd öz fərdi məqsəd, arzu, istəkləri ilə bütövlükdə daim inkişafda olaraq mövcud cəmiyyətin spesifik rəngini, daha dəqiq desək, mühiti formalaşdırmağa xidmət edir. "Oxucu" termininin lüğəti mənası isə məsələnin tam modelini qurmağa kömək edə bilər. Belə ki, "oxucu termininin lüğəti mənası-kitabları və hər cür çap məhsullarını mütləq edən şəxsdir" [3,9]. Mövzunun çoxbucaqlı olduğunu nəzərə alaraq diqqətinizi aşağıdakı fikirlərə yönəltmək istədim. " "Oxucu" termini əvəzinə indi bəzən "oxucu auditoriyası", kitabxanaşünaslıq elmi baxımından isə kitabxana prosesi ilə əlaqədar "kitabxana-oxucu auditoriyası" da işlədilir [3, 9].

Bu inkişaf xəttində auditoriya anlayışı müasir dövrdə oxucu qrup və kollektivlərini ifadə edən yeni anlayışdır ki, xüsusi diqqətə ehtiyac duyar.

İstənilən növ auditoriya özlüyündə informasiyanı qəbul edən tərəfdir. Eyni zamanda bunu "kütlə" anlayışı ilə də ifadə edirlər. Cəmiyyət özlüyündə

bütöv və vahid tam auditoriyadır. Sistem anlayışı isə cəmiyyətin strukrutunu və hər strukturda mövcud subyektlərin psixikasını - oxucuların ümumi təsnifatını aydınlığı ilə görməyə imkan verə bilər. Ümumilikdə geniş mənada oxucu auditoriyasını müxtəlif istiqamətlər üzrə təsnifləşdirmək olar: Sosial, etnik, demoqrafik, təhsil. Bu təsnifləşdirmədə əsas prinsip obyektivlik prinsipinə əsaslanır. Müxtəlif parametrlərə istinad edərək auditoriyayı sonsuz sayda təsnifləşdirə bilərik. Unutmaq olmaz ki, təsnifləşdirmə bir qədər nisbi xarakter daşıyır. Lakin oxuculara kitabxana informasiya xidmətinin təşkilində demoqrafik göstəricilər ön plana gəlir. Çünki kiçik parametrlərə əsaslanmış auditoriya ilə qısa zamanda konkret nəticələr əldə etmək olar. Əsas demoqrafik göstəricilərdə cins və yaş parametrləri ön plana gəlir. Entik parametrlərdə isə oxucunun milli mənsubiyyəti və dini etiqadı əsas göstəricilər hesab oluna bilər.

Qeyd olunanları oxucu auditoriyasının tədqiqində və oxucuların psixologiyasında vacib rol oynayan amil kimi hesab etmək olar. Çünki hər aspektdən oxucu auditoriyasını təhlil edəndə konkret göstəricinin özü müxtəlifliyi ilə bütöv bir sistem formalaşdırır.

Oxucu auditoriyasını mütləli prosesinin dinamikliyinə əsasən 3 istiqamətdə təsnifləşdirə bilərik: 1)Aktual, 2)potensial, 3)Stabil.

1)Aktual auditoriya- mövcud, faktiki zamanda müəyyən qrup oxucu auditoriyası konkret olaraq maraq dairələrinə görə bir istiqamətdə cəmləşərək hər bir sahə ilə əlaqədar artıq mütləli prosesində iştirak edirlər.

2) Potensial auditoriya- Müəyyən maraqlar, tələbatlar çərçivəsində bir qrup oxucu auditoriyasıdır ki, onları qabaqcadan təyin olunmuş sahə, mövzu ilə əlaqədar olaraq mütləli prosesinə cəlb etmək olar.

3) Stabil auditoriya- konkret fəaliyyət sahəsi ilə əlaqədar uzun müddət, davamlı olaraq mütləli prosesində artıq iştirak edən oxucu auditoriyasıdır. Stabil oxucu auditoriyası özündə elm, biznes, konkret fəaliyyət sahəsi olan oxucuları cəmlədir.

Oxucuların xarakteristikası ilə əlaqədar ilk öncə onu qeyd etmək lazımdır ki, oxucuların yaş və cins faktoru oxucu auditoriyasının dəqiq və ətraflı öyrənilməsində əsas tənzimədiçi meyar rolunu oynaya bilər. Ona görə də, hesab edirəm ki, bu istiqamətdə oxucu psixologiyası və sosiologiyası sferasında rus tədqiqatçısı M.V.Mironovanın tərtib etdiyi aşağıdakı cədvələ nəzər salaçaq:

yaş	sosial xüsusiyyət	mütaliə psixologiyası
uşaqlıq dövrü	maddi və hüquqi asılılıq; dünyanı anlamağa, dərk etməyə yönəlmiş yüksək fəallıq; geniş həcmdə informasiyanın qəbulu	hər şeyə olan maraq. yeni, aydın məzmunlu mətnlərin, zövqlü, obrazlı, fantastik, ensiklopedik mətnlərə maraq. müxtəlif janrlı əsərlərə maraq.
yeniyyətlik dövrü.	praktik olaraq dünyanı dərk etməyə yönəlmiş fəallıq. təhsil. iqtisadi müstəqilliyə can atma.	yeniliyə maraq, axtarışlar, yeni məzmunlu informasiyanın axtarışı. təcrübələrə can atmaq. tədris ədəbiyyatının geniş həcmli mütləliəsi.
yetginlik və gənclik dövrü.	və iqtisadi və hüquqi müstəqillik. stabil status. oturaqlığı, dinamikliyi eyni tezlikdə olan həyat obrazı. müəyyən normalarla formalaşmış dünya görüşü. dəyərlərin stabil sistemi. istirahət üçün az bir vaxt sərf olunur. mütləli üçün isə istirahət vaxtının müəyyən bir hissəsi sərf oluna bilər.	tam yetginləşməkdə olan mütləli vərdisləri. Professional mütləli. vaxt məhdudluğuna görə müşahidə və eksperimentlərə üstünlük, meyl. artıq yeni informasiyalar özünü doğrultmuş mənbələrdən qəbul edilir
müdrəklik, qocalıq dövrü.	iqtisadi və hüquqi müstəqillik. stabil status. praktik həyat obrazı. formalaşmış dünya görüşü, dəyərlər sistemi. mühafizəkarlıq. istirahətə çoxlu vaxt sərf edilir.	tam formalaşmış mütləli vərdisləri. yüksək konservatizm. yeni ədəbiyyatların mütləliəsi, müxtəlif janrlı ədəbiyyatların mütləliəsi. Mütləlinin pragmatik istiqaməti (bağçılıq, sağlamlıq, kənd təsərrüfatı) [4,27]

Mütaliə prosesində diqqəti cəlb edən detallardan biri insanın asudə vaxtında mütləli etmək məqsədilə reallaşdırmaq istədiyi fəaliyyətdir. Asudə vaxtda ədəbiyyatın seçimi əsas məsələ kimi mütləli prosesini istiqamətləndirir və xarakterizə edə bilər. Bu barədə dosent M.V. Mironova ədəbiyyatın seçimini və asudə vaxtın estetik meyarlarla keçirilməsi barədə qeyd edir:

"1. O ədəbiyyatı seçmək mümkündür ki, o əlçatandır. 2. Eyni zamanda ədəbiyyatın seçimi maddi imkanlar çərçivəsində tamamlanmalıdır. 3. Mütaliə ilə əylənmək yalnız mövcud cəmiyyətdə qəbul olunmuş və formalaşmış qaydalarla mümkündür" [3,27].

Oxucu xarakteristikası geniş tədqiqata ehtiyac duyan bir problemdir. Belə ki, bu problem sırf insan və onun psixi fəaliyyəti və sosial həyat ilə bağlı bir problemdir. Burada əsas diqqət edə biləcəyimiz fakt insanın fərdi psixoloji xüsusiyyətləri və onların mütaliə prosesində təsiri məsələləri olmalıdır. Çünki fərdi-psixoloji xüsusiyyət məhz oxucunu mütaliə prosesində istiqamətləndirən ilkin şərtlərdən biridir. Deyilənləri nəzərə alaraq hesab edirəm ki, bir məqalə ilə mövcud problemləri sırf nəzəri məsələlərlə həll etmək kifayət etməz. Ona görə də hesab edirəm ki, oxucuların sosial-psixoloji problemini praktik, eksperimental-tətbiqi tədqiqatların köməyi ilə aydınlaşdıraraq kitabxanaşünaslıq elminə yeni töhfələr gətirmək olar.

Ədəbiyyat

1. Xələfov A.A. *Kitabxana və cəmiyyət. Monoqrafiya*; Bakı: Azərnaşr, 2011, 348 s.

2. *Psixologiya. Ali məktəblər üçün dərslik*. Bakı, Çinar-Çap Nəşriyyat-Poliqrafiya müəssisəsi, 2009, -620 s.

3. Rzayev Sahib Mirzalı oğlu. *Kitabxana xidməti. Dərslik*. Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2009.- 337 s.

4. Миронова. М.В. *Психология и социология чтения: Учебное пособие для студентов 3 курса специальности 021500 «Издательское дело и редактирование»*. -Ульяновск: УЛПТУ, 2003. 67 с.

Concept reader socio-psychological approach

E.Azhdarov

Summary

The essence of the concept paper are covered reader in modern society, social, demographic and socio-psychological characteristics of the reader, the reader characteristics, and interests of readers and another topics.

Key words: *The concept of the reader, the reader audience, MV Mironov, the psychology of the reader.*

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ПОНЯТИИ ЧИТАТЕЛЬ

Э.Аждаров

Резюме

В статье рассматриваются суть концепции читателя в современном обществе, демографические и социально-психологические особенности читателя, читательская характеристики и интересы читателей и т.д.

Ключевые слово: *читатель, читательская аудитория, М.В.Миронова, психология читателя.*